

ЗАШТИТА ПРИРОДЕ – ЦИВИЛИЗАЦИЈСКА ДУЖНОСТ И ОБАВЕЗА

Увод

Колико год да нам се природа чини у свој њеној целокупности, разноврсности и појавности, неуништивом, вечном и моћном, ипак је човек разумно и цивилизовано биће, као један део ње саме, успео да је у многим аспектима модификује, прилагоди пре свега својим потребама, а често и у великој мери неповратно наруши и наружи. Ипак, свест о потреби развоја и примене другачијег, покровитељског, афирмативног става о природним вредностима и разноврсностима, постала је, такође, цивилизацијска одлика. О различитим ставовима базираним на јединству супротности између нарушења и унапређења природе у целини (јер су сви њени елементи повезани нераскидивим везама) и могућностима проналажења оптималних решења која ће истовремено и на истом месту понудити могућности коришћења природних ресурса (али не и њихове бескрупулозне, неконтролисане експлоатације), као и њиховој заштити, биће више речи у овом раду.

Човек је кроз дуготрајан процес опажања и разумевања свог природног окружења изграђивао различита теоријска објашњења законитости које су управљале његовим животним, али пре свега природним окружењем. Временом је научио да контролише природу и да користи њене ресурсе, углавном не размисљајући о коначности њиховог квантитета и квалитета.

Развојем теоријских, научних мисли, али и апликативним техничко-технолошким просперитетом који је несумњиво усмерен ка побољшању услова живљења и стицању материјалног профита, угрожене су бројне природне вредности, чији степен угрожености је скоро немогуће на експлицитан, квантитативан начин приказати. Природне појавности код сваког од нас, изазивају разнолике емоције, али је велики број људских потреба могуће задовољити искључиво захваљујући базичним природним ресурсима. Природну разноврсност можемо посматрати и кроз небројене појавности познате као биодиверзитет, геодиверзитет и диверзитет предела, које у себи обједињују све варијетете и њихове комбинације јединства биотичких и абиотичких елемената и фактора окружујуће средине. Изузетно је сложено издвојити све оне разлоге због којих би требало штитити природу, јер су они колико опште теоријско-научни или економски, толико и индивидуални, али се ипак може издвојити неколико засебних циљева ради чијег остварења се мора интензивирати рад на заштити природе без одлагања.

¹ Мр Снежана Ђурђић, асистент, Географски факултет, Београд.

Значај заштите природе

Еколошки значај заштите природе: Индикативан је све више опадајући број различитих врста биљних и животињских форми, њихових станишта и екосистема, иако се, наравно, дати број како постојећих тако и ишчезнутих врста са позданошћу не може сазнати. Око 1.7 милиона врста је класификовано, а много више од тога још увек није систематизовано. Процењује се да брзина којом ишчезавају поједине врсте варира, али је сигурно да се најдрастичније промене одвијају са све прогресивнијим губитком тропских кишних шума. Према неким проценама, сматра се да само на тај начин годишње неповратно ишчезне између 4.000 и 6.000 различитих животињских форми (Clayton, Radcliffe, 1996). Заштита природе би требало да делује превентивно и да заустави непрестану криву раста ишчезнућа животињских форми. У том смислу више него алармантно звуче подаци које је изнела IUCN (Међународна Унија за заштиту природе -1997) да ће ако се досадашње уништавање екосистема настави истом брзином, око 60.000 биљних врста нестати са лица Земље пре средине 21. века. Експлицитни подаци о стању и бројности биљних и животињских врста и форми на Земљи су различити, али према неким од извора сматра се да се они могу кретати у границама приказаним у табели 1.

Табела 1. Процене глобалног броја ишчезлих и угрожених врста од 1600. до 1992. године.

Главне групе организама	Процењен број врста по различитим категоријама за године:					
	1990			1992		
	Ишчезли	Угрожени	Познати	Ишчезли	Угрожени	Познати
Биљке	384	19.078	294.650	595	23.078	400.000
Сисари	83	497	4.170	60	507	4.170
Птице	113	1.037	9.198	116	1.029	8.715
Рибе	23	343	19.056	29	713	21.000
Гмизавци	21	170	6.300	23	169	5.115
Водоземци	2	50	4.184	2	57	3.125
Бескичмењаци	98	1.355	1.046.361	252	1.977	1.300.000

Извор: (Blowers, Glosbergen, 1996)

Економски значај заштите природе: Природни потенцијали и ресурси живог света, могу се користити за исхрану, лечење, индустријску прераду, производњу и сл. Сматра се да данас на свету постоји између 10.000 и 80.000 јестивих врста биљака, од којих се према grubим проценама до сада само око 3.000 њих експлоатисало у неком историјском тренутку. Од тог броја само 150 врста су космополитске а од тог броја 29 врста тренутно чини 90% светске производње хране (Atkins et al., 1998). Такође, природна добра можемо посматрати као бесплатни капитал, ни на који начин заслужен и лако стечен, али и као онај који једном деградиран постаје скупа инвестиција (како би се његово стање побољшало) или неповратан и ненадокнадив економски губитак.

Рекреативно-емоционални значај заштите природе: Природни елементи делују инспиративно и подстицајно на стваралаштво, одмор и духовни мир чове-

ка. Један од разлога који се везује за активности заштитарског типа односи се и на коришћење таквих предела у сврхе туризма, одмора и релаксације. Романтична кретања ка природи која су започела у 19. веку са собом су поред отворености пространстава ка љубитељима природе, донела и развој саобраћајне, комуналне и смештајне инфраструктуре која је временом, у све већој мери, нарушавала изворни изглед предела, квалитет његових вредности итд. Кроз формирање организованих облика заштите природних вредности (нпр. национални паркови, резервати природе итд.) многи ретки и особени предели на Земљиној површини постали су приступачнији обичним посетиоцима, а не само научницима и авантуристима. Паралелно са таквим тенденцијама јавља се и незаобилазан економски интерес, јер заштићеним предеоцима целинама и комплексима могу управљати појединац, организација или држава, док власништво над истим може бити у рукама истих или неких других субјеката. На тај начин, могућност настанка конфликтних ситуација све је извеснија.

Етичко-културни значај заштите природе: Веза између човека и природе се манифестује у бројним видовима у различитим културним окружењима. У традицији је појединих група народа да воде више рачуна о природи (посебно племенске заједнице које су и данас ван многих токова савремене цивилизације, тако да је њихова егзистенција директно и једино усмерена на сарадњу са природом). Не постоји само један једини разлог због којег би имали потребу да штитимо природу. Разноликост људских култура производи бројне разлоге који су наводили људе да предузимају неке према природи усмерене заштитарске акције. Као један од најстаријих примера у људској цивилизацији може нам послужити постојање светих гробова у античкој Грчкој који су формиран на посебним природно знаменитим местима. Тако су унутар многих заједница постојала специјална места са тзв. *genius loci* или „духом“ места који ту површину чува и штити, што би практично значило, примера ради, да је на том месту забрањено вршити испашу стоке, сечу шуме или палити ватру сем из ритуалних разлога. Веза између духовности и природе одвајкада је постојала и може се пратити кроз сва светска религијска и духовна учења. Познат је пример из православне традиције да је на Светој Гори шумско богатство самоникло и неодржавано вековима, као и да није допуштено узгајање домаћих животиња женског рода. Сличне примере можемо наћи и у будистичкој традицији (Кјото, Јапан) где се у власништву манастира налазе комплекси шума, чија је основна намена да служе као простор за медитацију, али и као део јавног простора.

Насупрот таквом схватању и понашању, велики је број и оних који не изражавају поштовање према природи а да при том појединци или групе људи располажу знањем и технолошком моћи која је у стању да природу измени, деградира и претвори је у неки вид антропогене творевине. Уосталом, такве активности и јесу „заслужне“ за постојање и покретање свих заштитарских концепција, мера и активности.

Научни и интелектуални значај заштите природе: Процењује се да се садашњи број биљних и животињских врста креће у распону од пет до десет милиона, од којих је само 1.7 милиона наименовано, али не и у потпуности описано и научно истражено. Мноштво врста форми живог света представља праве живе

лабораторије, исто као што су и специфични облици рељефа, хидролошке појаве и објекти, врсте тла и са свима њима удружени микро и макроклиматски варијетети, праве учионице и лабораторије на отвореном за све оне који се баве наукама о Земљи. Наравно, пошто су путеви научног просперитета непредвидиви и многобројни, то се и у склопу заштите природних добара мора вршити пажљива и дубоко контролисана селекција, како би се одређена добра сачувала и обезбедила и у ове сврхе, не само садашњим, већ и будућим генерацијама. Истовремено и сама научна истраживања требало би да буду под непрестаном супервизијом и контролом, јер се и њихов интензитет и методе могу у неким ситуацијама супротставити природном развоју и постати непланирано његова негација.

Етички однос према природи која нас окружује

Размишљајући о природи која нас окружује, можемо поћи и од становишта да ли Земља тј. природно окружење у којем бивствујемо, има своја права? Током 1970-их година философска схватања и разматрања тзв. етике Земље, односно етичког понашања људи према живој и неживој природи, доживела су своју афирмацију и из њих је проистекао читав низ праваца и покрета у мисаоној и практичној надградњи друштва, који су за свој основни предмет интересовања имали права свих ресурса, укључујући у њих равноправно биљке, животиње, али и сировине, којима се допушта право на постојање у аутохтоном окружењу. На тај начин посматрано, сваки појединац би придржавајући се етичких принципа према природи, допринео да се садашњим и будућим генерацијама омогући живот у одрживом и здравом окружењу.

У литератури је етика животне средине позната под називом *енвајронментална етика* која у полазним основама почива на следећим непобитним чињеницама (Botkin, Keller, 1995):

- Људске активности подржане технолошким напретком остављају на природу дубок утицај, тако да је све неопходније посматрати и њихову етичку димензију.
- Многе од тих активности проузрокују далекосежне последице на окружење које се углавном не заустављају у локалним оквирима, већ достижу ареал распрострањења у неким случајевима и глобалних размера.
- Морално понашање као социјалну, цивилизацијску тековину морамо проширити и на наш однос према животињама, биљкама и пределима у целини и на тај начин их уврстити у етички кодекс понашања сваког појединца.

Човек је интегрални део природе и сама та чињеница води ка артикулацији дуалистичког односа према њој. С једне стране, она човеку као до сада најразумнијем еволутивном продукту природе, нуди могућност, обавезу и моралну сатисфакцију да се према природи много пажљивије и са више поштовања односи. Философски посматрано, људском роду је на овај начин дата способност да само он сагледа унутрашњу вредност свих ствари и бића, без обзира на њихово

порокло. Међутим, супротно од оваквих схватања, човек је све више и безумни експлоататор природних вредности које беспопштедно користи и исцрпљује до крајњих граница како би задовољио неке своје интересе.

Енвајронментална етика или енвајронментализам као философски правац искристалисан у последњим деценијама 20. века, може се поларизовати на два екстремна и у начелу супротстављена правца оличена у идејама које заступају екоцентристи и техноцентристи. Стриктно еколоштински посматрано, можемо издвојити став да еколошки и остали природни закони морају да управљају и људским моралом. На тај начин промовише се биоправо, право угрожених биљних и животињских врста и животних заједница, као и предела у целини, да не буду зостављани и уништени. Таква залагања за заштиту природе су радикално конзерваторска, и практично да у њима и нема места за компромисно, рационално коришћење природних ресурса. Супротно од овог екоцентристичког става, можемо издвојити и техноцентристичка схватања која покушавају да истакну утилитарни аспект свих природних богатстава и да кроз одређену „бледо зелену” форму „про-вуку” и проблематику одржања минималног квалитета животне средине и самим тим и њених природних вредности које би требало очувати (Hugget, 1998).

Екоцентризам или еколошки центризам, у најопштијој форми заступа мишљење да односи унутар ма којих друштвених група не могу бити раздвојени од базичног односа који се успоставља на релацијама природно окружење – човек. Они посматрају организацију људског друштва ослобођену централне контроле, антиглобалистички и спуштају управљачке ингеренције на ниво локалних или регионалних заједница. Анализом бројних ставова који у својој основи имају екоцентристичке идеје издвајају се два типа овог покрета. Они нису један према другом опортуни, али пропагирају различит ниво радикалности у односу човек – природа. Прву „фракцију” чине тзв. „тамно” зелени или „дубоки” еколози (*deep ecologists*) који верују у таква права природе која искључиво допуштају коеволуцију људског рода и друштва и природних феномена. Овај покрет је оригинално настао у Норвешкој у раним 70-им годинама 20. века. Екстремне присталице оваког погледа на животно окружење, сматрају да морална основа за било који економски развој мора налазити своје упориште искључиво у међусобним везама између природних и друштвених права. Они се ватрено залажу за тзв. биоправа – права угрожених врста, заједница и предела (нпр. на тим основама је поникао чувени *Endangered Species Act*²). Такође, наглашавају примарну важност природе за развој људског рода, тако да чак сматрају да еколошки закони имају пресудну важност за људски опстанак.

Другу фракцију еколоштинског погледа на свет чине конзервативни еколози или тзв. „меки” *технолози* или „самопоуздани” *еколози*. Они сматрају да ће се одговарајућим коришћењем научних и технолошких знања створити услови за стабилан развој друштвених заједница. Истичу да је умереност

² *Endangered Species Act* је верификован 1973. године од стране тадашњег председника САД Ричарда Никсона којим су под најстрожију заштиту државе стављене 632 угрожене врсте сисара, гмизаваца и водоземаца, риба, бескичмењака и биљака којима је претила опасност од ишчезнућа. Ингеренције овог Акта не заустављају се само у границама САД, већ се простиру и на суседне копнене и моринске пределе.

мера ка којој треба тежити и на тај начин обезбедити услове за развој који ће довести до остварења свих потреба савременог човека без обзира на до тада достигнут степен економског благостања.

Други пол енвајронменталистичким схватањима о односу човек – животна средина обезбеђују *техноцентристичке* идеје. Техноцентристи за разлику од еколога, у средиште свих збивања на релацијама човек – животно окружење, постављају човека са његовим приступом управљача, односно менаџера природним ресурсима, њиховом експлоатацијом, али и заштитом. Уобичајено је да се поборници оваквог става налазе у редовима економски и политички јаких друштвених група које гаје претензије за побољшање личног благостања или благостања њима блиских ужих, друштвених група. И код техноцентристичког погледа на свет разликујемо две групе схватања: конзервативна и либерална. *Конзервативни техноцентристи* верују да примена научних достигнућа, принципа тржишног пословања и управљачке досетљивости могу допринети одрживом развоју неког друштва и његовом опстанку. Они гаје безграничну веру у снагу људског рода која може да пронађе излаз из свих тешкоћа (научних, политичких итд.), тако да самим тим и еколошки проблеми за њих нису нерешиви. За разлику од њих, *либерални техноцентристи* сматрају да ће способност прилагођавања при доношењу одлука и управљању привредом и друштвом уопште, моћи да премости природна ограничења која у себи садржи окружујућа животна средина. Они верују да се досадашња стопа економског раста и експлоатације ресурса може наставити уколико се претпоставе нпр. минимални нивои квалитета елемената животне средине (дозвољене концентрације загађујућих материја), увођење одговарајућег система пореза и такси на квалитет животне средине („загађивач плаћа” или „корисник плаћа”) итд. У начелу су отворени ка новим идејама које могу довести до побољшања начина експлоатације природних богатстава, али и квалитета животне средине.

Еколози теоретичари и практичари, без обзира који од претходних ставова одабрали за своју идеју водиљу у односу на предмет истраживања, дошли су до охрабрујућих заједничких ставова да ће само одговарајуће управљање екосистемима допринети и њиховој заштити, односно појединачно посматрано заштити врста, заједница, екосистема и предела тј. заштити природе уопште. Проналажење адекватног начина помоћу којег се може управљати екосистемима је нови изазов за екологе. С једне стране, екосистеми могу представљати само логистичку подршку за било коју друштвену заједницу и њено функционисање, тако да се њиховим управљањем постижу вишеструке користи, одржива добит, као и константно обезбеђивање доминантне управљачке функције над природним богатствима. Углавном се на овај начин захтеви за заштитом природе посматрају као ограничења за остварење максималне добити, али се они ипак не игноришу. Посматрано из сасвим другачије перспективе, ако кључну улогу у управљању екосистемима имају научници, едуковани менаџери и јавност, интереси за адекватном и правовременом заштитом природе могу имати доминантнију улогу над онима којима је стицање економске добити примарно.

Закључак

Досадашња пракса у активностима које се предузимају ради заштите природе, показала је да су људи директни „профитери” у већини ових поступака. Заштита природе у највећој мери води ка регулацији активности које се обављају у циљу искоришћавања природних потенцијала и ресурса, како би и генерације које долазе, њихове капацитете могле употребљавати у целокупном биолошком, географском и предеоном диверзитету. Наравно, посматрано са искључиво антропоцентричног становишта, све то води ка циљу задовољења одређених еколошких, економских, емоционалних и рекреативних, етичких и културних, као и научних и интелектуалних потреба.

Не смемо веровати да је човек увек и у свакој прилици онај чинилац који доводи до поремећаја у природи. Човек свесним и научним деловањем може помоћи природи да успостави поремећену равнотежу. Идеје које воде ка томе налазе своје упориште, између осталих, и у теоријама острвске биогеографије и одрживог развоја.

Теорија острвске биогеографије годинама је представљала полазну основу за све заштитарске активности, јер је природни модел успостављања равнотеже на изолованим просторима као што су то острва, могао послужити за проналажење одговарајућег начина управљања посебним природним целинама које би због својих вредности било неопходно заштити. Сличности у фрагментацији станишта, ексклузивности и ендемичности распрострањења живих врста, величини популације, окруженошћу средином која се одликује сасвим другачијим начином функционисања послужиле су да се теорија заштите природе постулира на идејама које је утемељио амерички еколог Robert MacArthur још 1960-их година.

Нешто савременије су идеје одрживости природних капацитета које омогућавају такво њихово коришћење које ће истовремено допринети напретку економске моћи друштва, али неће исцрпети природне ресурсе у тој мери да они постану коначно недоступни будућим генерацијама. Да би се то остварило, потребно је познавати границе издржљивости природе, као и реалне потребе за природним ресурсима. Посматрано са становишта заштите природе, одрживи развој је њен промотер. Али, садашње генерације не смеју пренаглашавати степен свог досадашњег сазнања и познавања природе, јер оне нису арбитри који са безгрешном сигурношћу могу предвидети потребе будућих генерација, као и саме природе за остварење неке само њој потребне равнотеже.

Програми, планови, концепције и иницијативе усмерени ка заштити природе морају у себи носити сву хетерогеност којом се одликују биотички и абиотички елементи као делови оне природе коју штитимо или желимо да према њој имамо позитиван и просперитетан однос. Примена принципа хетерогености је нужна како би се што комплетније обезбедили опстанак и одрживост природних разноврсности у свој њиховој појавности.

Разлике које се јављају између теорије и праксе заштите природе потичу од релативно скорашњих проучавања ове проблематике и самим тим недовољно

анализираних искустава. Уосталом, ефекти које активности на заштити природе могу оставити на неко природно добро нису увек одмах и директно уочљиви, тако да се у многим случајевима о адекватности поступака заштите може судити тек по истеку одређеног, дужег временског периода. Из тих разлога, јасно је да пре предузимања конкретних корака усмерених ка заштити, очувању и унапређењу неког дела природе морамо бити студиозни, детаљни и опрезни, а на неки начин и далековиди, како би могли да антиципирамо последице које би предузете заштитне активности могле да оставе на одређено природно добро и шире окружење у којем се оно налази.

Природне вредности и њихова заштита не смеју бити монопол ниједне струке, интересне групе, или појединца, без обзира на сву научност и оправданост мотива који се узимају као образложење за то. Оне су заједничке, узајамно условљене, тако да се права и вредна решења могу пронаћи искључиво у осмишљеном, мултидисциплинарном и организованом приступу заштити природе.

Литература

- Atkins P., Simmons I., Roberts B. (1998): *People, Land and Time*. London.
- Blowers A., Glasbergen P. (1996): *Environmental Policy in an International Context – Prospect*. Open University of the Netherlands and Arnold Publisher, London.
- Botkin, D. B., Keller, E.A. (1995): *Environmental Science: Earth as a Living Planet*. John Wiley and Sons, New York.
- Chadwick D. (1995): *Dead or Alive – The Endangered Species Act*. National Geographic, vol. 187, NO. 3, March 1995.
- Clayton M.H. A., Radcliffe J. N. (1996): *Sustainability a system approach*. Earthscan Publications Ltd. London.
- Ђурђић С. (2001): *Стање заштите природе у Србији и стратегија даљег унапређења*. Магистарски рад, Географски факултет, Београд.
- Hugget R. J. (1998): *Fundamentals of Biogeography*. Routledge, London, New York.
- MacArthur R., Wilson E. (2001): *The Theory of Island Biogeography*. Princeton University Press. Princeton, Oxford.